

В. А. Биба,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
Р. Я. Корінець,
к. е. н., Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ УКРАЇНИ

V. Byba,
post-graduate student, Bila Tserkva National Agrarian University
R. Korinets,
PhD in Economics of the National Association

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION ON UKRAINIAN FARM HOUSEHOLDS

Формування ринкових відносин змушує здійснювати підприємницьку діяльність фермерськими господарствами в невизначених умовах. Тому на перший план висувається завдання адаптації їх до нових економічних умов і забезпечення сталого розвитку. Рішення цієї задачі може сприяти підвищенню їх економічної ефективності.

При оцінці економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в фермерських господарствах необхідно враховувати специфіку галузі. Виробництво в сільському господарстві, як ні в якій іншій галузі, пов'язане з використанням природного потенціалу. Тому всі заходи з розвитку сільського господарства і підвищення його ефективності повинні бути спрямовані на збереження навколишнього середовища.

Прийняття фермерських господарств до мінливого ринкового середовища визначило економічну доцільність і виробничу орієнтованість переважної більшості підприємців на вирощування обмеженого переліку високоліквідних культур, які забезпечують прибутковість цих господарств.

Основними проблемами для більшості фермерських господарств, що стримують можливість здійснення розширеного відтворення виробництва сільськогосподарської продукції, є: низька платоспроможність, диспаритет між цінами на продукцію сільського господарства і матеріально-технічні ресурси, нестача оборотних коштів, застаріла техніка, відсутність сучасних технологій виробництва сільськогосподарських культур і вирощування тварин, монополізм заготівельних, переробних і торговельних організацій, труднощі збуту виробленої продукції, недосконалість системи державної підтримки, недоступність банківських кредитів.

Formation of market relations forces the farm households to carry out entrepreneurial activity under uncertain conditions. Therefore, the first task is to adapt the farms to new economic conditions and to ensure sustainable development.

Solving this problem can help increase their economic efficiency.

When assessing the economic efficiency of agricultural production on farms, it is necessary to take into account the specifics of the industry. Production in agriculture, as in any other industry, involves the use of natural potential. Therefore, all measures for the development of agriculture and improving its efficiency should be aimed at preserving the environment.

The adaptation of farm households to a changing market environment has determined the economic expediency and production orientation of the vast majority of entrepreneurs to grow a limited list of highly liquid crops that ensure the profitability of these farms.

The main problems for most farms that restrain the possibility of an expanded reproduction of agricultural production are: low solvency, disparity between prices for agricultural products and material and technical resources, lack of working capital, obsolete equipment, lack of modern technologies of agricultural production and breeding, monopoly of procurement, processing and trade organizations, difficulties in selling manufactured products, imperfection of state support system, lack of bank loans.

Ключові слова: ефективність, виробництво, фермерські господарства, урожайність, рентабельність.
Key words: efficiency, production, farm households, productivity, profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Структурні перетворення в аграрному секторі економіки України зумовили формування приватного сектора, одним з представників якого є фермерські господарства.

Довівши свою спроможність і конкурентоспроможність, вони стійко зайняли свою нішу в сільськогосподарському виробництві нашої держави. Ефективне функціонування вищезазначених суб'єктів аграрного бізнесу сприяє підвищенню рівня життя сільського на-

Таблиця 1. Динаміка рентабельності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами України

Показники	Рік					2016 р. у в. п. до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Культури зернові та зернобобові	19,5	9,3	24,2	38,6	38,0	18,5	-0,6
Соняшник	45,4	35,7	40,2	71,5	64,4	19	-7,1
Буряки цукрові фабричні	14,2	8,2	20,9	16,1	32,7	18,5	16,6
Культури овочеві	11,7	22,1	20,3	43,8	21,2	9,5	-22,6
Картопля	-4,2	23,0	26,1	21,5	13,0	17,2	-8,5
Культури плодови та ягідні	8,6	22,7	48,4	66,2	47,5	38,9	-18,7
Виноград	62,9	33,4	-14,7	38,2	61,7	-1,2	23,5
Молоко	4,9	21,4	19,7	20,5	23,3	18,4	2,8
Велика рогата худоба на м'ясо	-7,1	-13,7	-10,1	3,3	-0,1	7	-3,4
Свині на м'ясо	-2,5	-5,0	1,0	2,4	-1,2	1,3	-3,6
Вівці та кози на м'ясо	-13,7	-2,6	-14,0	-2,9	6,0	19,7	8,9
Птиця на м'ясо	13,4	3,4	2,6	10,2	2,3	-11,1	-7,9

селення: появі робочих місць на селі, отримання додаткового заробітку, раціонального використання сільськогосподарських угідь.

Фермерські господарства вносять вагомий внесок у вирішення проблеми продовольчої безпеки. Однак існує безліч невирішених проблем, найгострішими з яких є: загальне технічне і технологічне відставання зазначених суб'єктів господарювання; низькі ціни реалізації сільськогосподарської продукції по відношенню до цін на продукцію інших галузей; неможливість постійного збуту виробленої продукції; інфляція і зростання цін на засоби виробництва, мінеральні добрива, енергоносії; недостатній рівень забезпеченості власними оборотними засобами; тощо.

Реалізовані програми державної підтримки не в повній мірі відповідають вимогам створення умов сталого розвитку фермерських господарств, формування необхідних передумов для модернізації виробництва, а також не носять системний характер.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок щодо вивчення сутності та оцінки функціонування сільськогосподарських підприємств різних форм власності і господарювання зробили українські вчені: Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, П. Макарєнко, А. Мельник, А. Молдаван, Ю. Макаров, П. Саблук, І. Червен та інші. Проведені дослідження досить наглядно засвідчують, що у сучасних умовах фермерські господарства є досить потужним сільськогосподарським виробником в Україні. Водночас залишаються невирішеними чимало теоретичних та практичних питань, пов'язаних із оцінкою ефективністю функціонування в нашій країні фермерства як малого бізнесу.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо обґрунтування основних аспектів підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування ринкових відносин змушує здійснювати підприємницьку діяльність фермерськими господарствами в невизначених умовах. Тому на перший план висувається завдання адаптації їх до нових економічних умов і забезпечення сталого розвитку. Рішення цієї задачі може сприяти підвищенню їх економічної ефективності.

При оцінці економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в фермерських господарствах

необхідно враховувати специфіку галузі. Виробництво в сільському господарстві, як ні в якій іншій галузі, пов'язане з використанням природного потенціалу. Тому всі заходи з розвитку сільського господарства і підвищення його ефективності повинні бути спрямовані на збереження навколишнього середовища [1].

Протягом 2005—2016 рр. фермерські господарства через об'єктивні та суб'єктивні причини не стали провідними виробниками основних видів сільськогосподарської продукції.

Внесок фермерського сектору на розвиток тваринництва не суттєвий. Насамперед це пов'язано:

- з високою трудомісткістю виробництва;
- відсутністю і завищеною вартістю необхідних приміщень та обладнання для утримання тварин;
- низькою рентабельністю галузі.

Саме переважання частки продукції рослинництва у фермерських господарствах негативно позначається на обсягах виробництва сільськогосподарської продукції в роки з несприятливими кліматичними умовами [2].

Підсумковим показником сільськогосподарської діяльності фермерських господарств є рівень рентабельності. У сільськогосподарському виробництві він розраховується як відношення прибутку (збитку) від реалізації сільськогосподарської продукції до її повної собівартості. Його рівень вказує на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції.

Протягом досліджуваного періоду спостерігається прибутковість вирощування сільськогосподарських культур, а в тваринництві — виробництво молока (табл. 1).

Необхідно відзначити, що високий рівень рентабельності є характерним при вирощуванні експортноорієнтованих сільськогосподарських культур, зокрема соняшнику. В зв'язку з цим більшість фермерських господарств у південних та центральних областях України відводять під посіви соняшнику значні площі ріллі, не дотримуючи наукових основ землеробства. Така обставина ставить під сумнів довгострокову перспективу здійснення виробничо-господарської діяльності фермерських господарств.

Суттєві фінансові вкладення держави, у вигляді дотації на розвиток садівництва та ягідництва та сприятлива кон'юнктура ринку стимулювало до залучення інвестицій в технології для вирощування фруктів та ягід. Ця обставина забезпечила прибутковість садівництва та ягідництва фермерських господарств [3].

Слід зауважити, що основна маса вирощеної продукції в фермерських господарствах реалізується в період її збирання, коли ціни, які формуються під впливом попиту та пропозиції, знаходяться на досить низькому рівні. Більшість фермерів не мають складів та інших споруд для зберігання сільськогосподарської продукції. Тому для підвищення ефективності виробництва велике значення має вдосконалення збуту продукції на основі маркетингу.

Сектор фермерських господарств у цілому є прибутковим і рентабельним. Але, по-перше, для нормального відтворення рівень рентабельності сільськогосподарської продукції має бути як мінімум 40%; по-друге, обсяги чистого прибутку, як і рівень рентабельності фермерських господарств, не відповідають потребам відтворення виробництва на інтенсивно-інноваційних засадах.

Необхідно відзначити, що суттєвий вплив на рівень прибутковості має тип фермерських господарств, що виділяються для ведення статистичних спостережень. На основі методологічних положень з організації дер-

Таблиця 2. Групування фермерських господарств за рівнем рентабельності вирощування соняшнику за 2016 р.

Групи за рентабельністю соняшнику, %	Великі і середні				малі			
	% до усіх господарств	Повна собівартість 1 ц соняшнику, грн	Ціна 1 ц соняшнику, грн	Рентабельність, %	% до усіх господарств	Повна собівартість 1 ц соняшнику, грн	Ціна 1 ц соняшнику, грн	Рентабельність, %
до 0	1,7	934,6	801,27	-14,3	9,2	793,4	647,8	-18,3
0,1-40	22,6	777,8	886,52	14,0	44,6	722,8	799,5	10,6
40,1-80	21,5	542,2	841,54	55,2	17,3	546,4	818,0	49,7
80,1-120	17,9	427,8	825,59	93,0	8,9	438,2	840,8	91,8
більше 120	36,3	290,5	857,42	195,1	20,0	276,2	858,5	210,8
Усього	100,0	491,2	856,26	74,3	100,0	525,4	820,6	56,2

Таблиця 3. Групування фермерських господарств за рівнем рентабельності виробництва та реалізації м'яса ВРХ за 2016 р.

Групи за рентабельністю м'яса ВРХ, %	Великі і середні				малі			
	% до усіх господарств	Повна собівартість 1 ц м'яса ВРХ, грн	Ціна 1 ц м'яса ВРХ, грн	Рентабельність, %	% до усіх господарств	Повна собівартість 1 ц м'яса ВРХ, грн	Ціна 1 ц м'яса ВРХ, грн	Рентабельність, %
до -40	50,0	5184,6	1913,53	-63,1	27,1	4132,1	1860,3	-55,0
-40,1 до -20	12,5	2968,9	1941,81	-34,6	24,8	3930,5	2523,3	-35,8
-20,1 до 0	10,7	2470,7	2156,63	-12,7	23,3	2216,0	1964,4	-11,4
0,1-20	16,1	2039,9	2072,05	1,6	15,5	2215,5	2258,3	1,9
більше 20	10,7	1472,6	2165,01	47,0	9,3	1566,5	2287,6	46,0
Усього	100,0	2290,5	2086,08	-8,9	100,0	2113,2	2265,6	7,2

жавних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств визначають порядок організації та методологію проведення цих державних статистичних спостережень для цілей статистики сільськогосподарських підприємств підприємства розподілені за розміром на дві групи: великі й середні сільськогосподарські підприємства та малі сільськогосподарські підприємства. Великим, середнім сільськогосподарським підприємством є підприємство, розмір якого дорівнює, або перевищує порогові значення хоча б за одним з таких статистичних критеріїв: — площа сільськогосподарських угідь — 200 гектарів; чисельність великої рогатої худоби — 50 голів; — чисельність свиней — 50 голів; — чисельність овець або кіз — 50 голів; — чисельність птиці — 500 голів; — кількість працюючих у сільському господарстві — 20 осіб; — обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільськогосподарства — 150 тис. грн. Відповідно, підприємство, розмір якого менше зазначених порогових величин, є малим сільськогосподарським підприємством [4].

Крім того, відповідно до Закону України "Про фермерське господарство" використано поняття фермерського господарства, а саме: фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону [5].

Як свідчать результати групувань, вирощування соняшнику фермерських господарств у залежності від типу найвищий рівень ефективності мають середні і великі (табл. 2).

Як свідчать результати дослідження, у середніх і великих фермерських господарствах значно вищий рівень закупівельних цін, що є свідченням про кращу якість насіння соняшнику, більш ефективніша система збуту в порівнянні з малими. Значно нижчий рівень витрат є свідченням застосування інноваційних технологій при вирощуванні соняшнику, а також наявність відповідного рівня матеріально-технічного забезпечення середніх і великих фермерських господарств.

Високий рівень собівартості соняшнику у малих фермерських господарствах викликано в першу чергу нетриманням агротехнологічних умов вирощування даної сільськогосподарської культури. Зокрема запіз-

нення зі збиранням соняшнику до повного висихання усіх рослин призводить до значного недобору врожаю (в середньому — 1,7 ц/га) через збільшення втрат насіння від самовимолочування й осипання внаслідок пошкодження робочими органами комбайнів [6].

Проте при виробництві м'яса великої рогатої худоби спостерігається діаметрально протилежна ситуація. Прибутковість виробництва яловичини в малих фермерських господарств забезпечується за рахунок низького рівня собівартості та високого рівня закупівельних цін (табл. 3).

Необхідно відзначити, що при порівняльному аналізі ефективності виробництва яловичини в малих, середніх і великих фермерських господарствах 4—5 груп прибутковість забезпечується за рахунок значно вищих закупівельних цін. Дана обставина свідчить про ефективність збутової політики малих фермерських господарств.

Аналіз характеру діяльності фермерських господарств дозволяє виділити три їх групи. Перші — господарства, фактично схожі з особистими підсобними господарствами, що забезпечують найчастіше зайнятість глави і членів господарства та виробляють продукцію для особистого споживання. Друга — сімейні селянські господарства, які виробляють товарну продукцію для реалізації на ринку. Третя — великі фермерські господарства, які використовують працю найманих працівників та за технологією виробництва, що не відрізняються від великих сільськогосподарських підприємств.

Оцінюючи натуральні показники виробництва продукції рослинництва в порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами можемо констатувати, що урожайність сільськогосподарських культур у цій категорії сільськогосподарських підприємств значно нижча в порівнянні з господарствами корпоративного сектору аграрної економіки в цілому (табл. 4).

Подібна ситуація проявляється при проведенні порівняльного аналізу продуктивності сільськогосподарських тварин та птиці між фермерських господарствами та сільськогосподарськими підприємствами в цілому (табл. 5).

Дані таблиці 5 свідчать про те, що показники ефективності виробництва продукції тваринництва в фермерських господарствах поступаються показникам у великих сільськогосподарських підприємствах, бо більшість продукції тваринництва виробляється в тваринницьких комплексах, що інтенсивно використовують

Таблиця 4. Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах — у цілому (ц/га)

Культура	Вид підприємства	Рік							
		2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Культури зернові та зернобобові	С/г підприємства	18,3	25,9	27,6	33,4	43,0	47,5	43,8	50,0
	Фермерські господарства	15,8	22,0	21,9	24,0	32,1	35,3	33,4	39,2
	Різниця	2,5	3,9	5,7	9,4	10,9	12,2	10,4	10,8
Буряк цукровий фабричний	С/г підприємства	171,0	255,4	281,5	420,6	419,4	490,2	448,2	494,0
	Фермерські господарства	186,3	238,1	250,8	387,2	376,0	507,1	422,3	486,4
	Різниця	-15,3	17,3	30,7	33,4	43,4	-16,9	25,9	7,6
Соняшник	С/г підприємства	11,8	12,8	15,4	17,4	22,8	20,5	23,0	23,5
	Фермерські господарства	10,2	11,1	13,4	15,5	20,9	18,2	20,8	21,2
	Різниця	1,6	1,7	2	1,9	1,9	2,3	2,2	2,3
Картопля	С/г підприємства	109,1	147,8	171,0	192,0	221,2	256,4	198,6	212,1
	Фермерські господарства	128,9	150,8	159,5	170,5	225,5	227,0	163,2	182,6
	Різниця	-19,8	-3	11,5	21,5	-4,3	29,4	35,4	29,5
Культури овочеві	С/г підприємства	88,3	154,5	207,0	313,7	312,3	346,4	363,4	382,7
	Фермерські господарства	78,2	136,5	159,2	264,4	288,2	297,0	316,3	307,9
	Різниця	10,1	18	47,8	49,3	24,1	49,4	47,1	74,8
Культури плодів та ягідні	С/г підприємства	10,9	16,0	38,2	51,4	64,0	53,7	70,8	72,5
	Фермерські господарства	11,5	17,3	49,7	49,6	58,5	68,2	69,8	91,3
	Різниця	-0,6	-1,3	-11,5	1,8	5,5	-14,5	1	-18,8

наявний виробничо-ресурсний потенціал. Тому показники ефективності діяльності фермерських господарств доречніше було б порівнювати з групою сільськогосподарських підприємств з більш низьким обсягом продажів. Таким чином, економічна ефективність фермерських господарств визначається багатьма факторами. При цьому важливе значення має концентрація виробництва.

Порівняльна оцінка показала, що, незважаючи на те, що показники ефективності виробничої діяльності фермерських господарств поступаються показникам великих сільськогосподарських підприємств, по окремих з них відзначається позитивна тенденція до зростання.

Дослідження показали, що основною проблемою розвитку фермерських господарств є слабка матеріально-технічна база, зумовленої низькою платоспроможністю, диспаритетом цін, відсутністю сервісного обслуговування сільськогосподарської техніки.

Не менш важливим елементом діяльності фермерських господарств є трудові ресурси. Вони служать своє-

рідним обмежувачем економічного розвитку фермерських господарств, бо є дефіцитним ресурсом, особливо при слабкій матеріально-технічній базі господарства [7]. Політика використання праці найманих робітників не отримала належного поширення, через відсутність привабливості селянської праці, трудомісткості і тяжкості для більшості потенційних найманих працівників. Середня чисельність трудових ресурсів в розрахунку на 1 господарство становить 2—3 людини. Проведена оцінка діяльності фермерських господарств показала, що сучасні господарства потребують грамотних фахівців, що володіють знанням основ агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, веденням бухгалтерського обліку, оподаткування, здатні виконувати комерційні та управлінські функції. Як правило, число членів фермерського господарства, обмежується складом сім'ї, обов'язки між членами господарства чітко розподілені, найманих працівники залучають на посівні і збиральні роботи. Разом з тим, слід зазначити, що наявний освітній і віковий потенціал членів фермерського

Таблиця 5. Динаміка продуктивності сільськогосподарських тварин та птиці в фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах — у цілому

Вид тварин та птиці	Вид підприємства	Рік				
		2012	2013	2014	2015	2016
Приріст ВРХ	С/г підприємства	451	478	472	514	508
	Фермерські господарства	459	467	484	478	459
	Різниця	-8	11	-12	36	49
Приріст свиней	С/г підприємства	408	441	443	460	460
	Фермерські господарства	338	330	356	389	343
	Різниця	70	111	87	71	117
Приріст птиці	С/г підприємства	29	28	25	27	29
	Фермерські господарства	50	30	27	22	21
	Різниця	-21	-2	-2	5	8
Середньо річний надій	С/г підприємства	4124	4598	4849	5060	5351
	Фермерські господарства	3982	3929	3710	4757	5274
	Різниця	142	669	1139	303	77

господарства дозволяє повністю забезпечити виконання всіх трудових процесів в аграрному виробництві — від виконання виробничих операцій до здійснення управлінської та комерційної функції, що визначають підприємницький характер діяльності фермерських господарств [8].

Таким чином, проведений аналіз показав, що основними проблемами розвитку фермерського руху є: невирішеність питань забезпечення оптимізації землекористування фермерських господарств; відсутність державної підтримки фермерів і механізму, що гарантує цільове використання державних коштів; відсутність стимулювання внутрішніх можливостей господарства, збереження та раціонального використання наявного виробничо-технологічного потенціалу; складність економічних умов виробництва (система оподаткування, неефективна ринкова інфраструктура обслуговування і забезпечення фермерських господарств, відсутність системи страхування, дефіцит власних обігових коштів і проблеми з реалізацією продукції); низький рівень розвитку виробничої бази фермерського сектора і забезпечення умов для зростання продуктивності селянської праці і її привабливості в фінансовому і моральному плані; відсутність інвестицій в приватний сектор аграрної економіки; недостатній рівень розвитку інформаційно-консультаційного обслуговування і системи навчання фермерів; відсутність соціального забезпечення членів фермерських господарств та зайнятих у них найманих працівників; наявність втрачених людьми традицій заняття приватним бізнесом і необхідність психологічної переорієнтації сільського населення; відсутність практичного досвіду ведення бізнесу і необхідного для цього професійної освіти.

Однак народногосподарські функції фермерських господарств не вичерпуються лише виробництвом. Вони більш широкі. Це, по-перше, сприяння зайнятості та зростання доходів сільського населення, що особливо важливо в умовах, коли 60% сільських сімей перебувають за межею бідності по де-ніжним доходам. По-друге, фермерські господарства сприяють збереженню сільського населення і сільського способу життя, вносять вклад в підтримку біологічного різноманіття та соціального контролю над територією і забезпечення їх стійкості в виробництві суспільних благ.

ВИСНОВКИ

Отже, для ефективної роботи фермерських господарств необхідно, в першу чергу, створити налагоджений економічний механізм їх функціонування в умовах ринкової економіки. Але ефективність фермерського виробництва визначається і іншою групою факторів, що залежать безпосередньо від виробників продукції. До них відносять обсяг реалізованої продукції, терміни і канали її реалізації, якість виробленої продукції, витрати виробництва та інші. Результати наших досліджень свідчать також про те, що в складних економічних умовах неможливо обійтися без розвитку підприємств малих форм господарювання. Отримана тут продукція є істотним доповненням в збільшенні виробничих ресурсів населення. На цьому етапі подальшого розвитку ринкових відносин істотно зросло соціально-економічне значення фермерських господарств і як постачальника додаткової кількості продовольства, і як чинника раціонального використання праці всіх категорій сільського населення. Проведені дослідження переконливо свідчать про те, що в підприємствах малих форм господарювання є значні резерви збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення їх економічної ефективності на основі інтенсифікації та оптимізації виробництва, вдосконалення системи збуту і розвитку міжгосподарської кооперації.

Література:

1. Гнатишин Л.Б. Фермерські господарства Карпатського регіону України в контексті соціально-економічної доктрини їх розвитку / Л.Б. Гнатишин // *Modern economics*. — 2017. — № 2. — С. 12—18.
2. Голубев А. Фермерські господарства України: тенденції розвитку та економіко-соціальна сутність / А. Голубев // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. — 2017. — № 1. — С. 58—63.
3. Демчак І.М. Фермерські господарства: сучасний стан та проблеми розвитку / І.М. Демчак, І.В. Свиноус, Д.М. Микитюк, О.П. Сидорук, В.А. Биба // *Продуктивність агропромислового виробництва*. — 2016. — № 28. — С. 43—49.
4. Прокопенко О.М. Методологічні положення з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств / О.М. Прокопенко. — К.: — 2011 — 21 с.
5. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV / Верховна Рада України // Офіційний інтернет-сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
6. Ящук Н. Втрати зерна: причини, наслідки та способи запобігти []: научное издание / Н. Ящук // *Пропозиція: український журнал з питань агробізнесу: інформаційний щомісячник*. — 2011. — № 7. — С. 60—62.
7. Шулський М.Г. Фермерство — витоки розвитку: зональний аспект / М.Г. Шулський // *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Економічні науки*. — 2017. — Т. 19, № 76. — С. 118—123.
8. Маренич Т.Г. Фермерство в Україні та перспективи його функціонування / Т.Г. Маренич, Д.В. Борисовський // *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. — 2015. — Вип. 161. — С. 37—50.

References:

1. Hnatyshyn, L.B. (2017), "Farms of Carpathian region of Ukraine in the context of socio-economic doctrine of their development", *Modern economics*, vol. 2, pp. 12—18.
2. Holubiev, A. (2017), "Farmers of Ukraine: trends of development and economic and social essence", *Visnyk APSVT*, vol. 1, pp. 58—63.
3. Demchak, I.M. Svyynous, I.V. Mykytiuk, D.M. Sydoruk, O.P. and Byba V.A. (2016), "Farms: the current state and development problems", *Produktyvnist' ahropromyslovoho vyrobnytstva*, vol. 28, pp. 43—49.
4. Prokopenko, O.M. (2011), *Metodolohichni polozhennia z orhanizatsii derzhavnykh statystychnykh sposterzhen' zi statystyky sil'skohospodars'kykh pidpryemstv* [Methodological provisions on the organization of state statistical surveys on statistics of agricultural enterprises], Kyiv, Ukraine.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "On Farming Enterprise"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (Accessed 03 May 2018).
6. Yashchuk, N. (2011), "Loss of Grain: Causes, Consequences and Methods to Avoid", *Propozytsiia*, vol. 7, pp. 60—62.
7. Shul's'kyj, M.H. (2017), "Farming — the origins of development: the zonal aspect", *Naukovyj visnyk L'vivs'koho natsional'noho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohij imeni S.Z. Gzhyts'koho. Seriia: Ekonomichni nauky*, vol. 19, no. 76, pp. 118—123.
8. Marenych, T.H. and Borysovs'kyj, D.V. (2015), "Farmers in Ukraine and prospects for its functioning", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil'skoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 161, pp. 37—50.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2018 р.